

Тема 6

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

6.1. Поняття політичної системи

6.2. Структура політичної системи

6.3. Функції і типологія політичних систем

6.4. Політична система України

6.1. Поняття політичної системи

Поняття «політична система» впроваджене в політологію у 50-х рр. ХХ ст. американським політологом Д. Істоном, який створив теорію політичної системи. Це поняття було покликане відобразити два моменти: цілісність політики як самостійної сфери суспільства, що представляє сукупність взаємодіючих елементів (держави, партії, лідерів тощо); характер зв'язків політики із зовнішнім середовищем (економічною, соціальною, культурною сферами, іншими державами). Запровадження поняття «політична система» мало і практичну спрямованість. Воно повинне було допомогти виявити чинники, які забезпечують стабільність і розвиток суспільства, розкриття механізмів узгодження інтересів різних груп.

Політична система – це сукупність відносин політичних суб'єктів, які пов'язані за характером влади та управління суспільством, організовані на єдиній нормативно-ціннісній основі.

Ознаки політичної системи: взаємозв'язок груп елементів; утворення цими елементами цілісності; внутрішня взаємодія всіх елементів; прагнення до самозбереження і стабільності; здатність вступати у взаємовідносини з іншими елементами. У політичну систему включаються не тільки політичні інститути, що беруть активну участь в політиці (держава, партії, лідери), але й економічні, соціальні, культурні інститути, традиції, цінності, норми, що мають політичне значення і опосередковано впливають на політичний процес.

Поняття «система» до суспільства як форми об'єднання людей застосував Т. Парсонс, який представив суспільство як взаємодію чотирьох підсистем, що перебувають у відносинах взаємозале-

жності і взаємообміну: економічної, політичної, соціальної і духовної. Кожна з підсистем виконує певні функції, реагує на вимоги, які поступають зсередини і ззовні, а разом вони забезпечують життєдіяльність суспільства загалом.

У західній політичній думці можна виділити два основні підходи до характеристики політичної системи суспільства: інституційний підхід, що визначає політичну систему через державні, інституалізовані політичні організації, систему їх зв'язків і взаємодій; системний підхід, за якого політична система визначається не тільки через структуру і функції державних інститутів, але і через правові норми, політичні ролі, реалізовані в політичній поведінці.

Американський політолог **Г. Алмонд** одним із перших застосував структурно-функціональний метод для дослідження політичної системи. Ці два методи взаємно доповнюють один одного. Основна відмінність між ними полягає в тому, що перший метод акцентує увагу на цілісності і взаємозв'язках елементів структури системи, а другий – на функціях цих елементів і системи загалом.

Політичну систему Г. Алмонд визначав як систему взаємодії, що виконує функції інтеграції за допомогою застосування або загрози застосування законного фізичного примусу. Отже, політична система, за Г. Алмондом, є узаконеною силою, яка підтримує порядок і здійснює перетворення в суспільстві, що забезпечують його згуртованість і цілісність. Політична система виконує два базових набори функцій – входу і виходу. Є чотири функції входу і три – виходу. Функції входу – це: політична соціалізація й залучення до участі в політичному житті; артикуляція інтересів, тобто формування вимог, які відповідають реальним або уявним інтересам; агрегування, тобто поєднання інтересів; політична комунікація. Функції виходу – це розробка норм, застосування норм і контроль за їх дотриманням. Функції входу здійснюються недержавними формуваннями – політичними партіями, групами тиску, засобами масової інформації тощо, а функції виходу – державними органами. Так, функцію розробки норм виконують органи законодавчої влади, функцію застосування норм – органи виконавчої влади, а функцію контролю за дотриманням норм – судові органи. Дві функції входу – політична соціалізація і політична комунікація – передбачають наявність сфери політичної діяльності. Так, завдяки категорії «політична система суспільства» було поєднано в єдину систему основні поняття науки про політику.

**Таблиці та схеми
до першого питання**

Поняття політичної системи

Схема 6.1

Схема 6.2

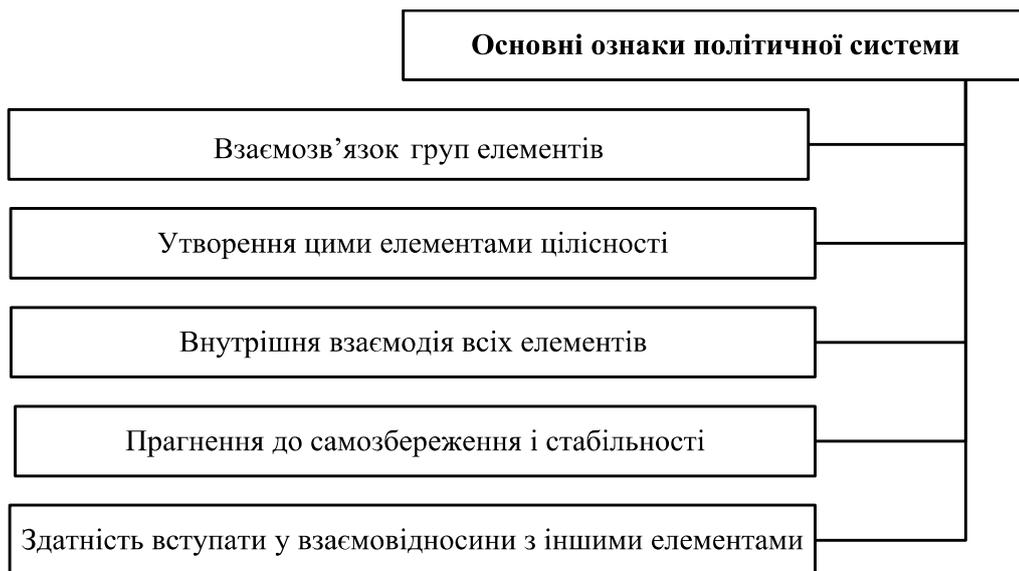

Схема 6.3

6.2. Структура політичної системи

Структура політичної системи – це сукупність владних інститутів, які пов'язані між собою і створюють стійку цілісність. У політичній системі суспільства зазвичай розрізняють чотири основних групи елементів: політичні інститути; політичні відносини; політичні норми; політичну свідомість і політичну культуру. Відповідно до цих елементів виокремлюються інституціональна (або організаційно-інституціональна), регулятивна, функціональна і комунікативна підсистеми політичної системи.

Інституціональну підсистему політичної системи складають політичні інститути – формалізовані явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи – держава та її структурні елементи (парламент, уряд тощо), політичні партії, громадсько-політичні організації, органи місцевого самоврядування тощо, так і процеси їх упорядкованого функціонування.

Інституціональна підсистема виступає основоположною як щодо політичної системи суспільства загалом, так і стосовно її окремих складових. Це зумовлено тим, що саме вона є джерелом усіх найважливіших зв'язків, які виникають у межах політичної системи.

Центральна роль у політичній системі належить державі. Саме вона забезпечує політичну організованість суспільства, надаючи політичній системі цілісності і стійкості, орієнтуючи її на найважливіші суспільні цілі. Особливе місце серед діючих у політичній системі суспільства організацій посідають партії. Політичні партії є виразниками певних соціальних інтересів. Вони ідеологічно та організаційно об'єднують людей з метою здобуття, використання й утримання державної влади для задоволення цих інтересів. Кожна партія прагне зайняти таке становище в політичній системі, яке надасть їй можливість визначати політику держави або хоча б впливати на неї.

На відміну від політичних партій громадські організації не прагнуть до завоювання державної влади, а обмежуються лише здійсненням впливу на неї. Вони є виразниками багатоманітних суспільних інтересів, і з метою захисту цих інтересів їхні представництва на державному рівні вступають у взаємодію з іншими політичними інститутами, насамперед із державою.

Важливим структурним компонентом політичної системи суспільства є її регулятивна (або нормативна) підсистема. Цю підсистему утворює сукупність політичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин. Соціально-політичні норми є різновидом соціальних норм і вирізняються тим, що спрямовані на регулювання політичних відносин. Одні політичні норми безпосередньо цілеспрямовано створюються державою (правові норми), політичними партіями і громадськими організаціями (корпоративні норми), інші складаються й розвиваються поступово, під впливом як політичних, так і економічних, соціальних, духовних чинників. До них належать норми моралі, звичаї і традиції.

Головною складовою регулятивної підсистеми політичної системи суспільства є норми національного права. Норми права – це встановлені або санкціоновані державою і спрямовані на регулювання суспільних відносин загальнообов'язкові для всіх громадян і юридичних осіб правила поведінки. Особи, що порушують правові норми, притягуються до кримінальної або адміністративної відповідальності.

Поряд із нормами права як регулятори політичних відносин діють також норми партійного життя та правила, встановлені різними громадськими організаціями. Такі норми не мають правового, загальнообов'язкового характеру. Вони обов'язкові лише для членів відповідних партій і громадських організацій. Однак програмні настанови, сформульовані партією, можуть справляти істотний вплив на політику держави, політичну систему загалом, особливо тоді, коли партія стає правлячою.

У суспільстві діють також інші правила й настанови, яких дотримуються люди та їх об'єднання в політичному житті. Різновидом соціальних норм є мораль, як вияв духовного життя суспільства. Норми моралі надають змогу формувати моральну свідомість і оцінювати вчинки людей, забезпечуючи рівновагу суспільства та орієнтуючи громадян на дотримання спільних інтересів. Моральні норми не оформлені з тим ступенем урегульованості, як правові, вони більшою мірою розраховані на розвиток здатності індивіда до саморегулювання, на самостійність і самоконтроль.

Політична система суспільства є функціонуючим соціальним утворенням. Складний і багатоплановий характер її не може бути розкритий без з'ясування основних форм і напрямів діяльності, способів і засобів впливу на суспільно-політичне життя.

Конкретне вираження і вияв функціональна підсистема політичної системи знаходить у політичному процесі й політичному режимі. Конкретніше він може бути охарактеризований як сукупність дій, спрямованих на збереження або зміну певної політичної ситуації.

Політичний процес є практичною діяльністю, метою якої виступає досягнення певного політичного результату. Найважливіший елемент політичного процесу – прийняття і реалізація політико-управлінських рішень, що передбачає здійснення таких дій, як збирання й систематизація необхідної інформації, розробка на цій основі альтернативних пропозицій і проектів, формалізація рішення, тобто надання йому обов'язкової сили, втілення в життя і контроль за виконанням.

Функціональна підсистема знаходить свій вияв не лише в політичному процесі, а й у політичному режимі, під яким звичайно розуміють сукупність методів і засобів здійснення політичної влади. Найважливішими показниками політичного режиму є рівень і ступінь демократії та реальний політико-правовий статус особи.

Комунікативна підсистема політичної системи містить політичні відносини, тобто ті зв'язки між людьми та їх різноманітними спільностями, які складаються у процесі здійснення політичної влади або з її приводу. До цієї підсистеми входять як формалізовані відносини, що ґрунтуються на нормах права і регулюються ними, так і ті неформальні зв'язки, що не закріплені у праві, але відіграють істотну роль у політичному житті.

Суб'єктами політичних відносин є індивіди та їх різноманітні об'єднання, соціальні спільності, політичні інститути. Залежно від суб'єктного складу політичні відносини поділяються на три основних групи. Передусім це відносини між соціальними спільностями – суспільними верствами, соціальними групами, націями, народностями тощо.

Другу групу складають відносини, однією зі сторін яких є політична організація. Ці так звані вертикальні відносини складаються у процесі здійснення політичної влади, впливу органів керівництва та управління на соціально-економічні, політичні й культурні процеси. Вони також мають важливе значення для характеристики сутності і функцій політичної системи, методів здійснення політичної влади.

До третьої групи політичних відносин входять ті відносини, які складаються між політичними організаціями та установами – державою, партіями, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування тощо як усередині них, так і між ними. До числа елементів політичної системи суспільства належать також політична свідомість і політична культура. Вони складають духовно-ідеологічну підсистему політичної системи.

Політична свідомість є відображенням політичного буття, передусім політичних відносин. Це відображення відбувається у формі поглядів, уявлень, ідей, теорій тощо. Під політичною культурою розуміють сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки. За ширшого розуміння політичної культури до таких форм додають ще й характер і способи функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи.

Політична культура, у тому числі й політична свідомість, відіграє надзвичайно важливу роль у функціонуванні політичної системи. З одного боку, політична система детермінує форми і типи політичної свідомості й поведінки, а з іншого – зазнає їх відчутного зворотного впливу. Політична культура впливає на форми і функціонування політичних інститутів, зумовлює політичну поведінку індивідів і мас.

Таблиці та схеми до другого питання

Схема 6.4

Структура політичної системи

Схема 6.5

Таблиця 6.1

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Підсистема	Елементи
<p><i>Інституціональна підсистема</i> – політичні інститути – формалізовані явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи – держава та її структурні елементи (парламент, уряд тощо), політичні партії, громадсько-політичні організації, органи місцевого самоврядування тощо, так і процеси їх упорядкованого функціонування</p>	<p><i>Держава</i> – забезпечує політичну організованість суспільства. <i>Політичні партії</i> є виразниками певних соціальних інтересів. Вони ідеологічно та організаційно об'єднують людей з метою здобуття, використання й утримання державної влади для задоволення цих інтересів.</p> <p><i>Громадські організації</i> не прагнуть до завоювання державної влади, а обмежуються лише здійсненням впливу на неї. Є виразниками багатоманітних суспільних інтересів, і з метою захисту цих інтересів їхні представництва на державному рівні вступають у взаємо-</p>

	дію з іншими політичними інститутами, насамперед із державою
Регулятивна (нормативна) підсистема – сукупність політичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин	Правові норми, корпоративні норми, норми моралі, звичаї та традиції
Функціональна підсистема знаходить вияв у політичному процесі й політичному режимі	Політичний процес є практичною діяльністю, метою якої виступає досягнення певного політичного результату. Найважливіший елемент політичного процесу – прийняття і реалізація політико-управлінських рішень. Політичний режим – сукупність методів і засобів здійснення політичної влади
Комунікативна підсистема включає формалізовані відносини і неформальні зв'язки	Політичні відносини – зв'язки між людьми та їх різноманітними спільнотами, які складаються у процесі здійснення політичної влади або з її приводу. Політичні відносини поділяються на три основних групи: 1) відносини між соціальними спільнотами – суспільними верствами, соціальними групами, націями, народностями тощо; 2) вертикальні відносини складаються у процесі здійснення політичної влади, впливу органів керівництва та управління на соціально-економічні, політичні й культурні процеси; 3) відносини, складаються між політичними організаціями та установами – державою, партіями, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування тощо як усередині них, так і між ними
Духовно-ідеологічна підсистема	Політична свідомість є відображенням політичного буття, передусім політичних відносин. Це відображення відбувається у формі поглядів, уявлень, ідей, теорій тощо. Політична культура – сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки

6.3. Функції і типологія політичних систем

Функції політичної системи визначають її структуру і процес дії. Їх реалізація підпорядкована головному – забезпеченню стійкості суспільства і його розвитку. Основними функціями політичної системи є:

1. Функція забезпечення цілісності громадянського суспільства.
2. Владно-політична функція.
3. Інтегративна функція.
4. Управлінська функція.
5. Функція відтворення та стабілізації політичного життя.
6. Функція суспільної демократизації та модернізації.
7. Функція організації і впорядкованості політичного життя.
8. Функція консолідації соціально-політичних сил.

Перші спроби типологізації політичних систем були зроблені ще в античні часи. Платон диференціював форми правління в грецьких містах-державих, виходячи з пріоритету загальних, а не приватних інтересів. Він виділив такі форми правління: монархія – правління одного, гарного, правителя в інтересах суспільства, держави; тиранія – правління одного, поганого, правителя в особистих інтересах; аристократія – правління небагатьох в інтересах багатьох; олігархія – правління небагатьох у приватних інтересах; демократія – правління багатьох. На думку Платона, демократія – це найгірша форма правління, адже надмірна свобода стає причиною її втрати і переродження демократії на тиранію.

Учень Платона Арістотель на основі аналізу 158 конституцій грецьких міст-держав поділив форми правління на «правильні» та «неправильні» залежно від того, чиї інтереси реалізує влада в державі. Відповідно, «правильні» форми правління спрямовані на реалізацію інтересів більшості, а «неправильні» – приватних інтересів. На думку Арістотеля, правильними формами правління є монархія (правління одного), аристократія (правління небагатьох обраних) і політія (правління багатьох обраних). «Неправильні» форми – це тиранія (правління одного), олігархія (правління небагатьох) і демократія (правління багатьох). На думку Арістотеля, демократія і охлократія – це тотожні поняття, що позначають правління неосвіченої більшості, яка не знає, як розпоряджатися отриманою владою, а відстоювання власних інтересів стає причиною її втрати.

У Новий час Т. Гоббс та Ш.-Л. Монтеск'є запропонували власні типології систем правління. У теорії марксизму політичні системи класифікувались за критерієм суспільно-економічної формації, економічного базису суспільства. На основі виділеного критерію були запропоновані політичні системи рабовласницького, феодального, капіталістичного і соціалістичного суспільства. У марксизмі також використовувався поділ політичних систем за критерієм типу суспільного ладу. Було запропоновано політичні системи соціалістичних та капіталістичних країн, а також країн, що розвиваються, характерні ознаки яких збігаються з рисами тоталітарних, демократичних та авторитарних систем.

Як критерій класифікації політичних систем може використовуватись типологія трьох типів легітимності політичного панування Макса Вебера – традиційного, харизматичного і легального. Тобто доцільно говорити про існування політичних систем з традиційним, харизматичним та легальним типами легітимності влади. Основою легітимності влади політичних систем традиційного типу є стійке переконання у непорушності традицій і необхідності підпорядкування правителям, які отримують і реалізують владу відповідно до існуючих традицій. Системи з харизматичним типом політичного панування базуються на вірі у виключні особисті здібності правителів, тобто на харизмі. У системах легального типу основою легітимності влади є переконання народу в законності правління.

Ж. Блондель класифікував політичні системи, спираючись на зміст і форми правління, запропонувавши п'ять основних типів:

- 1) ліберальні демократії, в яких державні рішення приймаються на основі ліберальних принципів;
- 2) комуністичні системи, в яких пріоритетом є рівність соціальних благ та нівелюються ліберальні засоби їх досягнення;
- 3) традиційні політичні системи, управління якими здійснює олігархія, тому економічні і соціальні блага розподіляються нерівномірно;
- 4) перехідні політичні системи в країнах, що розвиваються, в яких використовуються авторитарні засоби управління;
- 5) авторитарно-консервативні системи, які прагнуть до збереження соціальної та економічної нерівності, використовуючи при цьому більш дієві засоби.

Г. Алмонд запропонував типологію політичних систем, взявши за основу критерій відповідності основних форм організації і здійснення політичної влади політичним ідеалам суспільства.

1. Політичні системи англо-американського типу характеризуються вільною політичною культурою з раціональним розрахунком, терпимістю і толерантністю громадян і політичної еліти. Такі системи вирізняються стабільністю, ефективністю, здатністю до саморегуляції. У системах цього типу чітко реалізується принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки.

2. Континентально-європейські політичні системи характеризуються існуванням та взаємодією старих і нових культур, політичних традицій та форм політичної діяльності. Існуючі конституційні норми забезпечують вільне функціонування політичних партій та суспільно-політичних об'єднань, представницької та виконавчої гілок влади.

3. Доіндустріальні (або частково індустріальні) політичні системи поєднують елементи різних політичних культур, тому населення може прихильно ставитись до протилежних традицій. Громадяни, як правило, орієнтуються на лідера, а не на програму уряду. Виконавчі структури, типу армії і бюрократичного апарату, можуть перевищувати свої повноваження, контролювати законодавчі функції, втручатись у судові справи. У таких системах права і свободи громадян є суттєво обмеженими. Характер політичних відносин призводить до встановлення авторитарного правління.

Особливістю політичних систем тоталітарного типу є зосередження всієї повноти влади в руках нечисленної політичної номенклатури (бюрократії). Держава контролює засоби масової інформації. У державі функціонує однопартійна система, сильноідеологізована правляча партія контролює всі елементи політичної системи суспільства, у тому числі державу. Репресивні органи наділені розширеними функціями. Політична активність громадян є дозвільною і примусовою.

У сучасній політології використовують також поділ політичних систем залежно від встановленого політичного режиму на демократичні, авторитарні і тоталітарні. Демократичні політичні системи – це плюралістичні системи, в яких політичні партії та групи громадян не лише представляють, але й працюють над узгодженням багатоманітних соціальних інтересів. Основою влади є демократичні принципи. Використовуються різні форми прямої і пред-

ставницької демократії, що дозволяє народу безпосередньо брати участь у державному управлінні, а також через обраних представників.

В авторитарних політичних системах також присутні елементи демократизму. Допускається можливість функціонування декількох, а не однієї політичної партії, відбуваються вибори до представницьких органів влади, існують незалежні засоби масової інформації. Проте фактично відсутній поділ державної влади, суспільством і державою управляє одна особа або група осіб, що стоять на чолі виконавчої влади і активно використовують насильницькі методи.

Для тоталітарних політичних систем характерне одержавлення всіх сфер суспільного життя, заперечення багатопартійності, зрощення апарату правлячої партії з державним апаратом. Уся повнота державної влади в таких системах зосереджена в руках вищого партійного керівництва, який як інструмент впливу на суспільство використовує ідеологію, насильство, масові репресії, фізичне знищення конкурентів, переслідування інакомислячих.

Залежно від характеру взаємодії з навколишнім середовищем політичні системи бувають закритими та відкритими. Першим притаманна жорстко фіксована структура та відсутність зв'язків з навколишнім середовищем, другим – динамічна структура та широкі взаємозв'язки з навколишнім середовищем. Таким чином, демократичні політичні системи є відкритими, а недемократичні, відповідно, закритими.

**Таблиці та схеми
до третього питання**

Таблиця 6.2

Типологія політичних систем Ж. Блонделя

Режими (системи)	Закриті з монолітною елітою	Закриті з диференційованою елітою	Відкриті
Із виключенням	Традиційні	Авторитарно-бюрократичні	Конкурентні олігархії
Із включенням (участю)	Егалітарно-авторитарні	Авторитарно-неегалітарні	Ліберальна демократія

Таблиця 6.3

Типологія політичних систем Г. Алмонда

Тип політичної системи	Характерні риси
Англо-американський	прагматизм, раціоналізм, основні цінності – свобода особистості, індивідуалізм, добробут, безпека
Континентально-європейський	взаємодія політичних субкультур із модернізованими інститутами
Доіндустріальний (частково індустріальний)	поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень
Тоталітарний	концентрація влади в руках бюрократичного апарату, монополія правлячої партії, заідеологізованість

Схема 6.6

